

שופרים ושפרים

נמיר על ראשית היחסים הסובייטיים-ישראליים

אריה יודפת

המקיף את פרק-הזמן של שהותו בברית המועצות, משלהי קיץ 1948 עד סוף 1950. כמעט כולו נשען על מכתבים, תזכירים ומברקים ששלחו המחבר או עובדי הצירות האחרים אל משרד החוץ בירושלים או שמסר נמיר בעצמו בשעת ביקוריו בארץ בימי כהונתו במוסקבה או סמוך לאחריה. יתרונו של הספר שהדברים מובאים בו ברובם המכריע "כנתינתם, כלומר בנוסח שבו נכתבו ושוגרו בשעתו, כמעט ללא שינויים"², וכך נעשה הקורא בבחינת שותף לחוויות התקופה.

היתה זו תקופה של תמיכת ברית-המועצות במדינת ישראל החדשה. ישראל היתה אז בעיני הסובייטים המדינה היחידה במזרח התיכון שהיא עצמאית באמת. מדינות ערב נראו להם אז תלויות במערב, בבריטניה בעיקר, באמצעות "חוזי הגנה וידידות" וכיוצא בזה.

תכניתו של מתווך האו"ם הרוזן ברנדוט לקצץ בשטחה של מדינת ישראל גידונה או בשלילה

כידוע מקובל בברית המועצות "לתקן" את העבר ולהתאימו לצרכי המדיניות השוטפת של ההווה. התמיכה הסובייטית בארצות ערב במלחמתן במדינת ישראל הולידה תיאורים, כאילו כך היו הדברים מלכתחילה, וממילא גם הכרזות כי מדינת ישראל היתה "תוקפנית" ו"אשמה" מראשיתה, והערבים "שוחרי שלום" ו"צודקים" בתביעותיהם גם באותם הימים המעטים אך המכריעים בגורל המדינה שבהם נתנה ברית המועצות ידה לתמיכה בהקמתה.

תקופה זו של יחסים סובייטיים-ישראליים, שתחילתה "ירח דבש" של סיוע סובייטי בימיה הראשונים של המדינה והמשכה "שנות זעם" של הצטננות יחסים מתוארת בספרו של מרדכי נמיר, מי שהיה יועץ הצירות הישראלית במוסקבה לימינה של גולדה מאיר, אחר-כך מיופה כוח וממלא-מקומה, ולבסוף, במשך שנה וחצי, ציר המדינה¹. הספר, כדברי מחברו "אינו ספר זכרון גות או הגות או הלך-נפש". זהו ספר דוקומנטרי,

¹ מרדכי נמיר, שליחות במוסקבה, ירח דבש ושנות זעם. עם עובד, תל-אביב, תשל"א.

² הקדמת המחבר, שם, עמ' 14.

זאת היתה העמדה הסובייטית הרשמית כלפי מדינת ישראל בעת בואו של מ. נמיר למוסקבה. יחד עם זאת היתה אוירת מוסקבה או רצופה איבה לזרים וחשדות כלפי כל אדם, ידידים ובעלי ברית בכלל זה. אף זו: הנציגות הישראלית נשלחה על ידי ממשלת ישראל אל ממשלת ברית המועצות, וכל מגע בין הנציגות לבין יהודים סובייטים יכול היה לכאורה להתקיים רק בצינון-רות ממלכתיים רשמיים. ואולם יהודים רבים, שתמיכת ברית המועצות במדינת ישראל עודדה אותם, חיפשו ומצאו דרכים לבוא במגע עם נציגי מדינת ישראל. ביקור אנשי הנציגות בבית הכנסת הגדול של מוסקבה בראש השנה תש"ט נהפך כידוע להפגנה המונית של יהודי מוסקבה. כדברי נמיר:

"בתום התפילה היתה גולדה בין הראשונים לצאת לרחוב, ועד שהספקנו כולנו לעזוב את הבנין כבר נשבתה על ידי הקהל העצום, שסער וגעש בקריאות 'הידד' ו'שלום', 'בשנה הבאה בירושלים' ומלות-חיבה שונות. חבורתנו התפצלה קבוצות-קבוצות שהוקפו המון אנשים שיצאו מכליהם ומ'מש לא ידעו במה לגלות לנו את רוב אהבתם ואת גאותם על היותנו בקרבם. הרחוב כולו היה גדוש אנשים רבים-מספור, לאלפים ולרבבות, ובסופו של דבר התלכדו להפגנה עצומה... את התלהבות הקהל אי-אפשר היה לתאר במלים. מכוניות-משא אחדות שהיו ברחוב נכבשו על ידי בחורים ובחורות יהודים שעלו עליהן, קראו קריאות ומחאו כף, וכן עשו מכל החלונות, והמעקים של הבתים... ראוי להדגיש כי היתה זו הפגנת המונים ספונטאנית ראשונה מזה שנים רבות, בלתי צפויה ומד-הימה בהוי הסובייטי בכלל"⁶.

היה זה שבועות מספר לאחר פרסום מאמרו של איליה אַרנבורג ב"פראבדה" (21 בספטמבר 1948), כשניסו להפריד בין התמיכה הסובייטית במדינת ישראל לבין המלחמה בציונות ובאהדה לישראל בתוך ברית המועצות עצמה. התמיכה המדינית בישראל נמשכה כקודם, אך התחילו להופיע התקפות על ישראל שמגמתן היתה לצנן את התלהבותם של יהודי ברית המועצות לישראל.

גמורה על ידי ברית המועצות. לפי ספר סובייטי מהימים ההם³, מגמתה של תכנית זו היתה להע-ביר למלך עבדאללה, "הבובה הבריטית", את החלק הדרומי של מדינת ישראל וכן אותם חלקים של ארץ-ישראל, שנועדו לפי תכנית החלוקה של האו"ם מנובמבר 1967 למדינה הערבית. במדינה "פיאודלית" ו"ריאקציונית" זו היו הבריטים מוסי-פים להיות השליטים האמיתיים, והם יכלו להעביר אליה, לפי הצורך, את כוחותיהם המוצבים במצ-רים או בירדן. ישראל היתה עוברת לפיקוח אמריקני והיו מוקמים בה בסיסים אמריקניים. נמל חיפה ושדה התעופה של לוד היו נעשים "בין-לאומיים" באופן רשמי, ונתונים לפיקוח אמריקני למעשה. זה היה מביא לחלוקת ארץ-ישראל לאזורי השפעה של ארצות-הברית וברי-טניה. ההתנגדות הסובייטית תרמה במידה ניכרת לשלון תכניות אלו באו"ם.

"האחריות העיקרית על מעשי האיבה בארץ-ישראל היא על בריטניה וארצות-הברית", אמר בוועדה הראשונה (המדינית) של האו"ם ב-24 בנובמבר 1948 נציג בילורוסיה קיסלב. בארץ-ישראל, אמר, "הוצתו באופן מלאכותי סכסוכים לאומיים בידי המעצמות למען האינטרסים של עצמן". ישראל, המשיך הוקמה "מתוך מאבק מזוין לחופש ולעצמאות"⁴.

בדיון במועצת הבטחון של האו"ם על בקשת ישראל להתקבל לחברות באו"ם אמר נציג ברית המועצות יעקב מאליק (אותו מאליק שאחר-כך התקיף את ישראל בהריפות) ב-2 בדצמבר 1948: "משעת לידתה הצהירה מדינה זו על רצונה לחיות בשלום ולקיים יחסי שלום עם כל שכנו-תיה ועם כל העמים שבעולם. אין להאשימה בגלל העובדה שפנייתה זו לא זכתה לתשובה כלשהי לא מצד שכנותיה ולא מצד מדינות מרוחקות יותר"⁵.

³ י. א. גאנין, פאלסטין סקאיה פרובלי-מה (שאלת א"י, מוסקבה 1948) עמ' 16-25.
⁴ U.N. Official Records, First Committee, Part I, 211 Mtg., November 24, 1948, pp. 741-743.
⁵ U. N. Security Council, Third Year, 383rd Mtg., November 2, 1948, pp. 22-23.

⁶ נמיר, שם, עמ' 65-66.

טים, קהילות יהודיות דתיות וקולחוזים יהודים. משרד החוץ הסובייטי הציעו לצירות להפסיק את כל הפעולות הללו.

בשנת 1949 חלה התקררות ביחסים בין שתי המדינות. הנוסחה השלטת אז ביחסי החוץ של ברית המועצות היתה הנוסחה של "שני מחנות". בישראליות לא הוכרה בה עדיין. כל מדינה נחשבה כשייכת למערב הקפיטליסטי או למזרח הסוציאליסטי, ואלו שלא הצטרפו לאחרון נחשבו כשייכות "לצרינו".

מדינת ישראל השתדלה לא להיות מעורבת בחלוקה זו והצליחה בכך במשך תקופה קצרה, אם כי הדבר לא היה קל כלל. בעיני הסובייטים עדיין היה לה אז אופי "אנטי-אימפריאליסטי", ביחוד כשנתגלעו ניגודים בינה לבין בריטניה, כגון בראשית שנת 1949. לא נשאה חן בעיניהם התקרבותה של מדינת ישראל לארצות הברית וקבלת מלוות אמריקניים שהיו קרויים בפי ה-סובייטים מלוות "משעבדים". ישראל פנתה אז גם לברית המועצות בבקשה לקבל מלוות וסיוע טכני, אך לא נענתה. ברית המועצות לא נהגה באותן השנים לסייע למדינות שלא היו בעלות בריתה ממש ותלויות בה לגמרי, ואף לא היו לה אז המוסדות המתאימים לכך.

את הסכסוך הערבי-ישראלי תיארו אז בברית המועצות כפרי תככים בריטיים, כדי להביא את הערבים לידי הזדקקות מלאכותית לסיוע בריטי וכדי להטות אותם מן המאבק נגד הבריטים לצד איבה למדינת ישראל.

אך הענין הסובייטי במדינת ישראל הלך והצטמצם בהדרגה. מלחמת העצמאות של ישראל השיגה את מטרותיה, מהתבחינה הסובייטית, באור-פן חלקי בלבד. היא הביאה ליציאת הבריטים, אך לא לחדירה סובייטית. המדינה החדשה הקימה קשרים הדוקים עם ארצות הברית, היתה לה השפעה "רעה" על יהודי ברית המועצות ונעשה תה להם אבן שואבת. ברית המועצות לא פנתה באותם הימים לאוריינטאציה פרו-ערבית, כי ה-ערבים נחשבו אז לתלויים במערב עוד יותר

לפי ארנבורג במאמר שהוזכר, היתה ברית המועצות הראשונה שהכירה במדינת ישראל וכאשר צבא ישראל הגן על ארצו מפני צבאות ערביים שהיו בפיקודם של קצינים בריטיים, "כל האהדה של העם הסובייטי היתה לצדם של המותקפים ולא לצד המתקפים". העם הסובייטי העריך את רגשותיהם של היהודים שעבר עליהם "האסון הגדול ביותר" ואשר "לבסוף קיבלו את זכות הקיום על אדמתם שלהם". אך לדברי ארנבורג לא מצא חן בעיני העם הסובייטי הכל מה שקרה לאחר קבלת העצמאות במדינה חדשה זו.

"לא נציגי העמלים עומדים בראש מדינת ישראל" אמר. "יש לנו אמונה בעמים, ואם העם הישראלי נלהם, והוא נלחם בגבורה, אין זאת אומרת שהעם שולט". האהדה לישראל היתה לא רק מצד יהודי ברית המועצות אלא מצד כל העמים הסובייטיים. אך חשוב לא רק האופי הלאומי אלא גם האופי החברתי של כל מדינה. "יהודי ברית המועצות, יחד עם כל העמים הסובייטיים, בונים את מולדתם הסוציאליסטית. הם אינם נושאים עיניהם למזרח הקרוב, הם נושאים עיניהם אל העתיד", אמר ארנבורג.⁷

היתה זו תזכורת ראשונה ליהודי ברית המועצות שהתמיכה של ברית המועצות בישראל אינה נוגעת להם. תזכורות מסוג זה באו גם לנציגות ישראל ועל אחת הראשונות מהן מספר מ. נמיר.⁸

ב-7 בפברואר 1949 נתבקשה צירת ישראל, גולדה מאיר, אל משרד החוץ הסובייטי, שבו קראו לפניה אגרת רשמית ובה נאמר: (א) נודע למשרד החוץ של סס"ר שצירת ישראל במוסקבה עוסקת במשלוח מכתבים לאזרחי ברית המועצות, בני הלאום היהודי ומעודדתם לעזוב את תחומי המדינה, לנטוש את הנתינות הסובייטיות ולעלות לישראל; (ב) צירות ישראל במוסקבה מוציאה לאור עלון אינפורמטיבי בשפה הרוסית המופץ בקרב מוסדות ממשלתיים סוביי-

⁷ פרא בד ה, 21 בספטמבר 1948.

⁸ נמיר, שם, עמ' 109.

שוא לבוא במגע עם הועד הנזכר לפני ההודעה על סגירתו.

נמיר מקדיש מקום רב לפגישות עם יהודים סובייטים, בקבלות פנים רשמיות ובהודמנויות אחרות, לא כל כך רשמיות, שעליהן הוא מספר בהרחבה. בנספחים לספר מובאים מכתבים שנת-קבלו בצירות מאת יהודים סובייטים וכן תאורי פגישות עם יהודים, הממחישים היטב את ראשית ההתעוררות היהודית בברית-המועצות עם תקומתה של מדינת ישראל.

זהו ספר שמגמתו שיחזור. בחירת הנושאים המתוארים והמובלטים בו אמנם נעשתה לפי חשיבות העניין בעיני המחבר בשעת כתיבת הספר, ולא תמיד לפי החשיבות שיוחסה לדברים אלו בזמן שהתרחשו וגרשמו תחלה. אך המחבר שקד לתארם כפי שנראו בימים ההם, אפילו נראו שונים בזמן צירופם לספר. מכאן ערכו התיעודי וההיסטוריוני הרב של הספר, העשוי לעניין קהל קוראים רחב, ולא רק את המומחים לדבר. לפנינו אחד הספרים הטובים בסוגיה זו, והמעטים לצערנו, אשר ראה אור בתקופה שהיחסים עם ברית המועצות הורעו לעומת "ירח הדבש" המתואר בספר, וביחסים עם יהודי ברית-המועצות חל שינוי רב עם פתיחת שער לעלית אלפים מהם לארץ-אבותיהם.

ממדינת ישראל, אשר למרות צדדיה השליליים מבחינה סובייטית, נחשבה, כאמור, גם לפי המושגים הסובייטיים של ימי סטאלין לעצמאית יותר מכל מדינה מזרח-תיכונית אחרת.

ההתערערות ביחסים, שהגיעה לעיצומה בני-תוק היחסים הדיפלומטיים בראשית 1953, באה לא משום שינוי העמדה הסובייטית כלפי המצב במזרח התיכון, אלא משום שרפה עניינה של ברית המועצות נבעשה באזור, והיא התייחסה באדישות לסכסוך הערבי-ישראלי. מצד אחר, השפיעו על יחסים אלו שיקולים פנים-סובייטיים והמדיניות הסובייטית כלפי היהודים בברית-המועצות. ברית-המועצות מצאה, כשם שמצאה מדיניות-החוץ הישראלית עוד קודם לכן, כי קשה מאד להפריד בין היחסים עם מדינת היהודים והציונים לבין היחס למדינת ישראל, ליהודי ברית המועצות ולציונות. היא השתדלה בתחילה להתעלם מן הקשר בין שלושת אלו. בשנת 1948, כשהגיע לארץ נשק צ'כוסלובאקי באישור סובייטי, נאסרו בברית המועצות יהודים או נשלחו לסיביר בעוון אהדה לציונות.

מ. נמיר היה בברית המועצות בימי חיסולם של המוסדות היהודיים המעטים שנשארו בה לפליטה, כגון העתון ובית ההוצאה "עמעס" ו"הועד היהודי האנטי-פאשיסטי". הוא ניסה ל-